

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Соціологія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
081 Право (право)
за темою 1 – «Соціологія як наука»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Об'єкт і предмет соціології.
2. Структура соціологічного знання.
3. Місце соціології в системі суспільних наук.
4. Функції соціології.
5. Закони та категорії соціології.

Рекомендована література:

Основна

1. Горlach М., Кремень А., Волович В. Соціологія : підручник. Київ : ЦНЛ, 2019. 808 с. <https://www.yakaboo.ua/sociologija-1268134.html>
2. Горпинич О. В., Клименко О. Ю., Москаленко Л. М., Труш М. С., Ятченко В. Ф. Соціологія : навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2019. 235 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/1_1868_64391381.pdf
3. Загальна соціологія : конспект лекцій / А. Ф. Аблов. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 130 с. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/28393/1/sociology_ablov.pdf
4. Пономаренко Т. Соціологія. Курс лекцій : навч. посіб. / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Сум. філ. Суми : ФОП Цьома С.П., 2024. 303 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/21564>
5. Соціологія : підручник / М. П. Козирев. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2016. 656 с. URL: <https://cutt.ly/UwjKf80D>
6. Соціологічні та політологічні студії : підручник для студентів вищих закладів освіти / За ред. професора А. С. Лобанової. К. : Каравела, 2018. 520 с. URL: <https://cutt.ly/MwjKfPzW>
7. Титаренко О.О. Соціологія : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2020. 210 с. URL: <https://cutt.ly/GwjKgKkf>

Додаткова

1. Савчинський Р. Проект аналітичної соціології, або У пошуках відповіді на питання «чому»? *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 46–64. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
2. Симончук О. Метод усної історії в соціології. *Філософська думка*. 2019. № 6. С. 115–116. URL: <http://journal.philosophy.ua/>
3. Черниш Н. Соціологія сьогодні: тенденції та перспективи розвитку. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2017. № 4. С. 5–21. URL: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/journal/>
4. Шевченко З. В. Становлення методологічного підходу до соціальної ідентичності у феноменологічній соціології. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2019. Вип. 5–6. С. 50–65. URL: <http://multiversum.com.ua/index.php/journal>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/>
2. Інститут демографії і соціальних досліджень імені В. М. Птухи НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua>
3. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Соціологія. Соціальна робота. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/98>
4. Соціальні виміри суспільства (збірники наукових праць). URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/socialni-vimiri-suspilstva/>
5. Публікації Інституту соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/edition/publications>

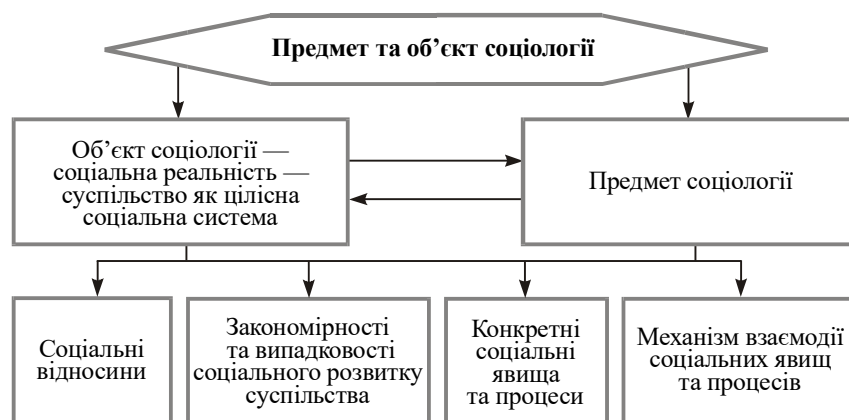
Текст лекції

1. Об'єкт і предмет соціології

Соціологія (з лат. *societas* – суспільство). Засновником соціології вважають французького вченого, філософа Огюста Конта (30 рр. XIX ст.). В даний час соціологія – одна з найбільш розвинених наук. Її методи, інструментарій беруть на озброєння інші науки про суспільство економіка, право, демографія. Серед них соціологія починає грати приблизно ту ж роль, яку виконує математика в природничих науках, так як соціологічні методи дозволяють давати точні кількісні оцінки багатьох процесів суспільного розвитку.

Соціологію можна визначити як наукове вивчення специфіки суспільства і соціальних відносин. Цю обставину вкрай важливо підкреслити ще й тому, що є економічна, політична, ідеологічна специфіка розвитку суспільства і відповідні відносини в суспільстві. В останньому виданні Вебстеровського словника соціологія визначається так: «Вивчення історії розвитку, організації і проблем сумісного життя людей як представників певних соціальних груп, спільнот».

Соціологія як наука може бути розглянута з позицій об'єкта соціології та предмета соціології.

2. Структура соціологічного знання

Під структурою соціологічного знання розуміють систему взаємопов'язаних уявлень, понять, поглядів, теорій соціальних процесів різних рівнів (чи то життєдіяльність окремих людей, соціальних груп чи суспільства в цілому). Особливістю структури соціологічного знання є те, що вона є не просто певною сукупністю (обсягом) інформації, уявлень і наукових понять про соціальні явища і процеси, а перш за все певною упорядкованою системою знань про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм. Структура соціологічних уявлень і наукових знань формується в залежності від кола об'єктів, які вивчаються соціологією, глибини і широти наукових узагальнень і висновків, що здійснюються в межах соціологічних теорій на основі аналізу даних про ті або інші соціальні явища і процеси.

Основним структурним елементом соціологічної теорії знання є: знання про громадянське суспільство, систему соціальних відносин, їх зміст і механізми їх взаємодії, про суть взаємодії соціальних суб'єктів. Знання про суспільство включає, в себе розуміння законів його розвитку, уявлення про основні сфери життя суспільства і їх взаємодію.

Важливою частиною структури соціологічної науки є: знання про функціонування і розвиток окремих сфер суспільного життя, в тому числі економічної, соціальної, політичної, духовної, а також про можливості життєдіяльності і соціального самоутвердження в кожній з цих сфер особистості або соціальної групи.

Складовими структури соціологічного знання є: наукові уявлення, погляди, теорії соціальної структури суспільства, соціальний склад населення країни, діяльність існуючих у суспільстві соціальних інститутів (таких, як держава, право, релігія, наука, культура, освіта, сім'я і т. д.).

До структури соціологічного знання включаються також уявлення, погляди, теорії, які з'ясовують реальне становище різних соціальних груп суспільства в системі політичних відносин і перш за все в системі відносин влади, характеризують діяльність різних політичних партій і рухів, неформальних груп і організацій, а також життєдіяльність трудових колективів, малих груп, теорії міжособистісного спілкування і окремих особистостей.

Сучасна соціологія – це складноструктурована галузь наукового знання. Є різні підходи до трактування структури соціології. Найбільш відомим вважається підхід до визначення структури соціології, започаткований Р. Мертоном, – сучасним американським соціологом. За його концепцією, соціологія має тривірневу структуру.

Завершуючи розгляд даного питання, зазначимо, що в літературі можна зустріти поділ соціологічного знання на фундаментальне та прикладне, та соціології на:

– *фундаментальну соціологію*, що спрямована на побудову лише теорії, методології, на подальший розвиток власне науки соціології;

– *прикладну соціологію*, спрямовану на вирішення практичних завдань, які стоять перед суспільством, і вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення функціонування суспільних механізмів.

Такий поділ є досить умовним, бо будь-яке з них безпосередньо або опосередковано робить свій внесок у вирішення як наукових, так і практичних завдань. Отже, слід говорити лише про домінування в кожному окремо взятому випадку того чи іншого соціологічного знання: наукового, фундаментального або практичного (прикладного), що є підставою для його віднесення до сфери теоретичної або практичної соціології. Те саме можна сказати і про емпіричні соціологічні дослідження: вони можуть бути орієнтовані на вирішення наукових проблем (наприклад, на створення спеціальної соціологічної теорії) або практичних, пов'язаних з удосконаленням, соціальних інститутів (сім'ї, освіти, права тощо).

Широко відомим є також *підхід до структури соціології з погляду методів і рівня отриманого знання*, згідно з яким виокремлюють:

– *теоретичну соціологію*, що спрямована на вивчення сутності суспільства, закономірностей його функціонування з пріоритетним значенням класифікації, систематизації, узагальнення, абстрагування тощо;

– *емпіричну соціологію*, котра має на меті збір і накопичення фактичного матеріалу, аналіз документів, статистики, спостереження тощо.

За предметом вивчення розрізняють:

– *макросоціологію*, спрямовану на вивчення суспільства як цілісного організму чи певних його складових (увага зосереджена на дослідженні структурних компонентів суспільства, великих соціальних груп, світових систем тощо);

– *мікросоціологію*, що спрямована на вивчення буденного життя людини в її найближчому оточенні (у центрі уваги – міжособистісні взаємодії людей із

акцентом на дослідженні особливостей поведінки, мотивацій, спілкування тощо).

Мікросоціологію ще називають *інтерпретативною* (пояснювальною) або *гуманістичною* соціологією, тому що вона спрямована на вивчення життєвого світу людини, її поведінки в малих групах. Макросоціологія найтісніше пов'язана з такими науками, як: економіка, право, політологія, культурологія, а мікросоціологія - з педагогікою, психологією, лінгвістикою тощо.

3. Місце соціології в системі суспільних наук

Соціологія і філософія:

Спільне:

1. Вивчення суспільства як цілісного організму.

Відмінне:

1. У філософії – умоглядність, у соціології – конкретність.

2. У філософії застосовуються теоретичні методи, у соціології – як теоретичні, так і емпіричні.

Філософія розглядає суспільство як специфічну частину світобудови й користується іншими, більш загальними поняттями й категоріями. Вона розглядає те, як у суспільстві діють загальнофілософські закони (наприклад, основний закон філософії стосовно до суспільства розглядається як питання про співвідношення суспільного буття й суспільної свідомості).

Соціологія і історія:

Спільне:

1. Аналіз історичного процесу як єдиного цілого.

Відмінне:

1. Історія звертає увагу на унікальність подій, явищ, для соціології головне виділити повторюване, типове, закономірне в послідовності соціальних явищ, подій і процесів.

2. Історія акцентує увагу на минулому, соціологія – на сьогоденні.

Соціологія і психологія:

Спільне:

1. Вивчення й пояснення поведінки людей.

Відмінне:

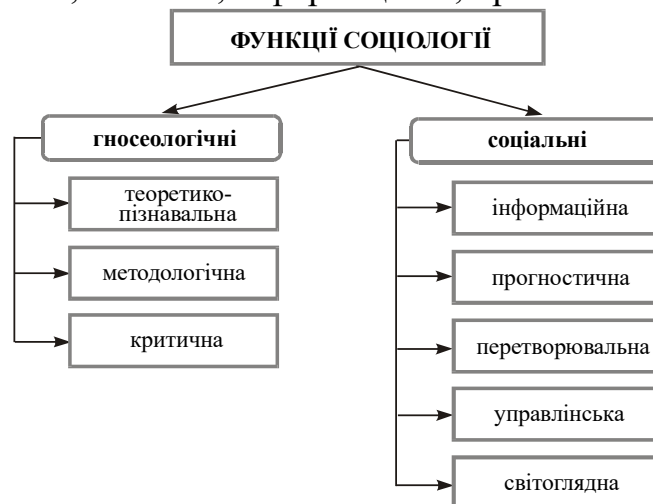
1. Психологія вивчає вплив на поведінку людини індивідуальних особливостей її психіки (характеру, темпераменту, здатностей, вольових якостей), а соціологія – вплив суспільства (соціальних норм, традицій, груп, спільнот, до яких людина належить).

2. Соціологія акцентує увагу на раціональній складовій поведінки індивіда, тобто на відміну від психології соціологія не вивчає несвідоме, ірраціональне.

Соціологія й інші спеціальні науки (економіка, політологія, право та ін.). Спеціальні науки вивчають окремі сфери суспільства, окремі види відносин, соціологія ж вивчає суспільство як цілісність, як цілісний функціонуючий і соціальний організм, що розвивається, аналізує взаємодію основних сторін, підструктур суспільства, що дозволяє розкрити особливості суспільства як цілісності. Окремі явища й процеси цікавлять соціологію з погляду їхньої ролі й місця в системі суспільних відносин, у структурі єдиного функціонуючого організму.

4. Функції соціології

Першим функції соціології зафіксував О. Конт. Він же і визначив девіз науки «Знати, щоб передбачати. Передбачати, щоб могли». Різноманітність зв'язків соціології із життям суспільства, її суспільне призначення визначаються насамперед тими функціями, які вона виконує. Функції (від лат. *functio* – виконання) соціологічної науки з першого погляду такі самі, як і в інших суспільних науках, проте мають свій конкретний зміст. Основні функції соціології – теоретична, описова, інформаційна, прогностична.

Теоретична функція – це концентрація, пояснення, поповнення та збагачення існуючого соціологічного знання, розробка концепцій, теорій і категорій даної науки на основі дослідження соціальної дійсності. Збагачення наукового соціологічного знання відбувається як на основі вдосконалення теоретичної соціології, так і на базі розвитку спеціальних і галузевих соціологічних теорій, а також зв'язаних з ними досліджень емпіричної соціології.

Описова функція – систематизація, опис, нагромадження дослідницького матеріалу у вигляді аналітичних записок, різних наукових звітів, статей, книг. У них відтворюється ідеальна картина соціального об'єкту, що вивчається. На підставі одержаного матеріалу робляться практичні висновки та приймаються управлінські рішення. Ці матеріали є джерелом заміру, відліку, порівняння для майбутніх поколінь.

Інформаційна функція – збирання, систематизація та нагромадження соціологічної інформації, одержаної у результаті проведення досліджень. Соціологічна інформація – найперспективніший вид соціальної інформації. У

великих соціологічних центрах вона нагромаджується у пам'яті ЕОМ. Її використовують не лише соціологи, а й органи управління та засоби масової комунікації.

Прогностична функція полягає у соціальному прогнозуванні. Соціологічні дослідження завершуються обґрунтуванням коротко або довгострокового прогнозів досліджуваного об'єкта. У соціологічній практиці всі функції «працюють» в єдності, пронизуючи будь-яку її ланку.

Це гносеологічні функції соціології, тобто її функції в системі наукового знання.

Виділяють також соціальні функції соціології: критична; виховна; управлінська; гуманістична; практична; інструментальна.

Існують і негативні, приховані функції соціології. Серед них чільне місце займає маніпулятивна функція.

5. Закони та категорії соціології

Соціологія, як і інші науки, вивчаючи свій об'єкт і предмет, використовує загальнонаукові та специфічні соціальні закони.

Загальнонаукові закони та закономірності як відображення стійких, повторюваних об'єктивних зв'язків природних і суспільних процесів та явищ вивчає філософія. Насамперед це всезагальні закони: закон єдності та боротьби протилежностей; закон взаємного переходу кількісних характеристик у якісні, а якісних – у нові кількісні; закон заперечення заперечення, що об'єктивно діють і в природі, і в суспільстві.

Особливість соціології як науки полягає у тому, що соціальні зв'язки та відносини вивчаються на рівні специфічних соціальних законів і закономірностей.

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ ЗАКОНІВ	
●	Закони, що встановлюють зв'язок між соціальними явищами
●	Закони, що фіксують причинний зв'язок між соціальними явищами та процесами
●	Закони, що констатують співіснування соціальних явищ
●	Закони, що стверджують можливість або ймовірність зв'язків між соціальними явищами
●	Закони, що обумовлюють тенденції соціального розвитку та зміни структури соціального об'єкта

Соціальні закони, закономірності та тенденції проявляються не взагалі, а в конкретній формі й за певних умов у діяльності окремої людини, соціальної групи, верстви населення.

Особа і соціальна спільність діють у конкретній обстановці, в системі певних соціальних зв'язків, в умовах суспільного життя. Дослідження, всебічний аналіз соціологією соціальних відносин, соціальних спільностей і суспільства загалом на основі знання суті і дії об'єктивних соціальних законів і закономірностей дозволяє виявити не тільки їхні основні характеристики і тенденції соціального розвитку у різних сферах суспільства, а й виявити дисфункціональні елементи в соціальному

механізми та забезпечити їх усунення.

Соціологія вивчає, аналізує і використовує не тільки закони та закономірності, а й випадковості, як самостійний чинник соціальної еволюції самовиникаючих та таких, що самоорганізуються, явищ і процесів соціальної дійсності.

Річ у тім, що *діалектика*, не ігноруючи випадковість, тлумачить її як відображення в основному зовнішніх, несуттєвих, нестійких, одиничних зв'язків реальної дійсності, як одну з форм прояву необхідності. Тобто в діалектиці випадковість безумовно пов'язана з необхідністю.

Синергетика визначає випадковість у соціальному житті, у соціальній діяльності не як щось другорядне, а навпаки, як цілком сталу, характерну властивість, умову існування й розвитку самого соціального життя суспільства. Науковий підхід до аналізу випадковостей у соціальній сфері життєдіяльності суспільства, що його забезпечує синергетика, дозволяє зрозуміти саму природу соціальної самоорганізації та соціального самоуправління людини, соціальної групи, суспільства загалом.

У наш час, коли відбувається складний процес становлення нової соціальної реальності, дедалі більше використовуються нові поняття та категорії для аналізу й пояснення складних соціальних відносин, процесів і явищ.

Категорії соціології – це певна сукупність загальнонаукових і специфічних понять, що їх вона використовує в теоретичній, дослідницькій і практичній соціальній діяльності. Призначення категорій як основних понять полягає у фіксації і правильному (науковому) визначенні різних істотних властивостей соціальної реальності, а також зв'язків і відношень між властивостями процесів, які відбуваються, змін властивостей і відношень.

Основними категоріями соціології як науки та практики є такі: суспільство, соціальна група, соціальна інституція, соціальний процес, соціальні відносини, соціальна взаємодія, соціальний мотив, соціум, соціальний поділ праці, соціальний конфлікт, соціальна роль, особистість, соціальний клас, соціальна рівновага, соціальний досвід, соціальний розвиток, соціальна стратифікація, соціальний контроль, соціальна зміна, рольовий конфлікт, соціальний статус тощо.

Оволодіння категоріями соціології передбачає не тільки розуміння того конкретного, про що йдеться, а й вміння за певних конкретних умов використовувати відповідні категорії у соціологічному дослідженні і в соціальній життєдіяльності людини, у практичній роботі, а також вірне розуміння доречності, доцільності й плідності використання певних категорій у системі певних зв'язків та умов під час розв'язання тих чи інших завдань і соціальних проблем.

Таким чином, тільки глибокі знання загальнонаукових і соціальних законів та закономірностей, основних категорій і понять соціології, вміння використовувати їх у конкретних умовах під час розв'язання певних завдань і проблем забезпечують ефективну діяльність людей у процесі соціальної взаємодії.